

Prof. Dr.
Ali AÇIKELTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-mail: ali.acikel@gop.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9477-6923>Doktora Öğrencisi
Yılmaz KILIÇTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
yilmazkiloc19@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9085-9657>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
14/06/2020Kabul edildi.
Accepted
20/06/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.753069>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Padişah Hasları İle İlgili Şikâyet Hükümlerinin Mukayesesi

A Comparison of the Complaint Cases Related to the Royal Revenue Grants in Sivas Ahkâm Registers with Numbers 1 and 11

Öz

Osmanlı tımar siteminde dirlikler has, zeamet ve tımar olmak üzere üçe ayrılırdı. Has dirliklerinin padişah hasları, hanedan mensubu hanımlara verilen paşmaklık hasları, vüzerâ ve ümera hasları ve diğer üst düzey görevli hasları olmak üzere pekçok çeşidi vardı. Has dirlikleri Rumeli ve Anadolu'daki eyaletlerde birçok vergi kaynaklarından beslenmekteydi. Anadolu'da bulunan Sivas eyaletinden de muhtelif has dirliklerine kaynak aktarılmıştı ve bunlar arasında padişah hasları ilk sırada yer almaktaydı. Bu çalışmada 1 ve 11 numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde kayıtlı padişah hasları ile ilgili şikâyet hükümleri incelenmiştir. 1 numaralı ahkâm defteri 1742-1744 ve 11 numaralı ahkâm defteri 1765-1767 yılları arasında Sivas eyaletinden Divan-ı Hümayun'a yansıyan şikâyetlere dair hükümleri içermektedir. Bu defterlerdeki ümera hasları ile zeamet ve tımar dirliklerine dair hükümlerin incelenmesinden tımar sisteminde bozulma emareti tespit edilmiştir. Benzer bir bozulmanın Sivas eyaletindeki padişah haslarında da olup olmadığı incelemeye değer görülmüştür.

1 ve 11 numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinden padişah hasları ile ilgili toplam 79 şikâyet hükmü tespit edilmiştir. Bu hükümler önce transkribe edilmiş, sonra özetlenmiş ve ardından davalar kategorize edilerek yorumlamaya çalışılmıştır. Temel olarak "Padişah haslarında yaşanan problemler ne sebeple meydana gelmiş ve nasıl çözümler üretilmiştir?"

ATIF: AÇIKEL Ali, KILIÇ Yılmaz, "1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Padişah Hasları İle İlgili Şikâyet Hükümlerinin Mukayesesi ", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/2 (Haziran 2020), s. (616-640)

CITE: AÇIKEL Ali, KILIÇ Yılmaz, "A Comparison of the Complaint Cases Related to the Royal Revenue Grants in Sivas Ahkâm Registers with Numbers 1 and 11", *Journal of History and Future*, 6/2 (June 2020), pp. (616-640)

ve “padişah hasları ile ilgili dava sayılarında dramatik bir artış yaşanıp yaşanmadığı” sorularına cevap aranmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında yukarıda belirttiğimiz sorulara cevap aranmış ve ulaşılan cevaplar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Kadı, Hüküm, Defter, Padişah.

Abstract

The revenues granted as a living in the Ottoman timar system were divided into three, namely, has, zeamet and timar. There were many varieties of has revenues grants, including royal revenues grants, revenue grants given to dynasty women, veziers and commandants, and other senior officials. Has revenue grants were fed from many tax sources in the provinces of Rumelia and Anatolia. Sources were transferred to various has revenue grants from the province of Sivas in Anatolia and among them the royal revenue grants were in the first place. In this study, the complaint provisions regarding the royal revenue grants registered in Sivas Ahkâm Registers No. 1 and 11 were examined. The number 1 register contains 1742-1744 and the number 11 register contains the provisions regarding the complaints reflected in the Divan-ı Hümayun from the province of Sivas between 1765-1767. From the examination of the provisions related to provincial senior officials, zeamet ve timar revenue grants in these registers, deterioration orders were determined in the timar system. It is worth examining whether a similar deterioration was observed in the royal revenue grants in Sivas province.

In the Sivas Ahkâm Registers no. 1 and 11, a total of 79 complaint decisions related to royal revenue grants were determined. These provisions were first transcribed, then summarized and then the cases were categorized and interpreted. Basically, an answer was sought for the questions of “for what reason did the problems in the royal revenue grants occur and what solutions were produced?” and “whether there was a dramatic increase in the number of cases related to the royal revenues grants”. In the light of the obtained results, answers to the questions we have mentioned above were sought and the answers reached were discussed.

Key Words: Sivas, Judge, Decision, Notebook, Padishah.

1. GİRİŞ: OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNDE HAS

Has veya hassa¹, Osmanlılarda padişaha, hanedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikleri belirtmek için kullanılan bir terimdir. Çoğul hali “havas” olan bu terim, Osmanlı Devleti’nde “bostaniyan-ı hassa”, “doğancıyan-ı hassa”, “mehteran-ı hassa” gibi sultanın veya sarayın hizmetinde bulunanlar ile vezir, sancakbeyi, defterdar gibi yüksek devlet görevlilerinin yıllık geliri en az 100.000 akçeye ulaşan şahsi mülkleri ve dirliklerini ifade eden bir anlam kazanmıştır². Has

1 Hassa, Arapça bir kelime olup birşeye veya kimseye aidiyeti ifade etmektedir. Osmanlı resmî terminolojisinde padişaha ve saraya aidiyetin bir karşılığı olarak kabul görmektedir. Bk. Abdülkadir Özcan, “Hassa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, (1997): 394.

2 Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, “Has”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, (1997): 268.

gelirlerinin tahsisi noktasında herhangi bir üst limit konulmamıştır³.

Memuriyetleri süresince tasarruf ettikleri haslardan faydalanan kişiler senelik gelirin her 5.000 akçelik kısmı için tertip edilen sefere bir cebeli/cebelü⁴ göndermek durumundaydı⁵. Esasen bir has sahibi kılıçları olan 20.000 akçeden sonraki her 3.000 akçe için bir cebeli getirirken zamanla (1650’li yıllardan sonra) akçenin ciddi derecede değer kaybından mütevellit her 5.000 akçe için bir cebeli getirme kuralı kabul edilmiştir⁶.

Padişah hasları ile bazı yüksek rütbeli devlet adamlarının has ve zeametleri serbest tımar statüsündedir. Serbest tımarların en önemli özelliği “rüsüm-ı serbestiye” ve “bâd-ı hevâ vergileri”nin tam olarak dirlik sahibine ait olmasıdır⁷. Serbest olan vergiler arasında resm-i arus (gerdek resmi), resm-i tapu, âdet-i deştâni (koruculuk hakkı), kaybedilmiş hayvanların sahiplerine teslimi sırasında alınan harçlar gösterilebilir. Cürüm ve cinayet vergileri uzun süre serbest tımar sahiplerinin bir ayrıcalığı olarak devam etmiştir. Cerime, Arapça suç anlamına gelmekte olup para cezası manasına da gelmektedir⁸. Para cezasının miktarı işlenen suça ve işleyenin maddi gücüne göre tespit edilmiştir. Örneğin; Fatih Kanunnamesi’ne göre; bir kişi adam öldürdüğünde hakkında şeriatın kısas hükmü tatbik edilmediği takdirde zengin ise 400 akçe; orta halli ise 200 akçe; fakir ise 50-100 akçe arasında cerime ödemektedir. Serbest olan bir tımarın mutasarrıfı, suçluları takip etmek, tutuklamak, mahkeme kararı verildikten sonra cezaları uygulamak ve para cezalarının hepsini hesabına almak haklarına da sahiptir. Kaçak köle ve cariyelerin yakalanmasından elde edilen “muştuluk (müjdelik)” ismi verilen harçlar da serbest tımar sahibinin bir gelir kalemi olmuştur. Kaçan köle bir günlük mesafeye kaçmış ise 30, iki günlük mesafeye kaçmış ise 60, üç günlük ve daha uzak mesafeye kaçmış ise 90 akçe müjde harcı alınır⁹.

Genel bir perspektiften bakacak olursak; idari ve ekonomik açıdan kendi başına hareket edebilme salahiyeti verilen serbest statülü tımarlar büyük kolaylıklar ile muamele görmekteydi. Bu nevi tımarların sahiplerinin idari görevlileri sık sık değiştirilmekte ve hayatlarını kaybetmeleri durumunda dirlikleri de oğullarına verilmeyerek merkezi otoriteye rakip güçlü bir zümrenin teşkili önlenmeye çalışılmıştır¹⁰.

3 Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), 80.

4 Cebeli: Osmanlılarda tımar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı asker olarak tanımlanabilmektedir. Fatih Kanunnamesi’nde belirtildiğine göre; bir cebelü mızrak, kılıç, ok, yay ve kalkan ile teçhiz edilip süvari olarak sefere gönderilirdi. Ortalama bir rakam söyleyecek olursak en düşük gelire sahip beylerbeyi 200-300, sancakbeyi ise 100-150 kadar cebeli ile savaşa katılmak durumundadır. Örnek verecek olursak; 1455 yılı Tırhala ve 1465 yılı Akşehir defterlerindeki kanuna göre Tırhala Sancakbeyi Ömer Bey sefer sırasında 63 cebeli getirirken Akşehir Beyi Ali Bey’in bir oğlu Anadolu’ya sefer düzenlendiğinde 300, Rumeli’ye sefer düzenlendiğinde 50 cebeli getirmiştir. Bk. Feridun Emecen, “Cebeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, 1(993):188-189.

5 Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 86.

6 Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 6.

7 Cemile Şahin, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, Sy. 6, (Aralık 2012): s. 450.

8 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1 (Ankara: 1983), 281.

9 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013), 194-195.

10 Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980) 841.

1.1. Has Dirliklerin Dağıtımı

Bu kısımda öncelikli olarak tahrir işlemi üzerinde kısaca durulması yerinde ve elzemdir. Bir yer için tahrir uygulaması yapılacağı zaman bu faaliyeti yerine getirecek dürüst, namuslu ve dindar kişiler seçilerek işe başlanmıştır. Tahrir emini, mübaşir, kâtip ve ilgili yerin kadısı gibi kimselerden teşkil edilen heyet tahririn yapılacağı yere giderek ilk olarak köy veya mezralardaki tarım alanlarını, yaylak/kışlakları tespit etmiştir. Köylülerin ekonomik durumları ve ürettikleri mahsul de göz önünde bulundurularak ilgili arazilerin statüleri belirlenmiştir. Köy ve mezraaların vergi gelirleri ve tasarruf eden kişi birlikte kaydedilmiştir¹¹. “*Bir sancak ve kazadaki dirlikler padişah hasları, beylerbeyi hasları, hisar muhafızı tımarları, tımar ve zeametler evkâf ve emlak şeklinde toplu halde kayıtlı olup her kategoride bulunan yerleşim birimlerinin nüfusu hâne, mücerret şeklinde toplam rakam olarak verilmiş ve yine toplam vergi geliri yazılmıştır*”¹².

Saray görevlileri ile sultanın merkez ordusunun yeniçeri ve sipahi bölüklerinin ve diğer yüksek rütbeli görevlilerin yükselmesi ve yeni yetişenlere yer açılması için “sancağa çıkma” geleneği sürdürülmekteydi. Yeniçeri ağaları 500.000, emir-i alemler 450.000, kapucubaşı ve çarşnigir gibi saray ağaları 350-400.000, padişahın merkez ordusunun sipahi-oğlanı, silahtar, ulufeci gibi bölük ağalarına 200-300.000 akçelik haslar tahsis edilmekteydi¹³.

Büyük tımar sahiplerinin ölümü sonucunda adamlarına veya oğullarına bazı kurallar çerçevesinde dirlikler verildiği olmuştur. Bir vezir vefat ettiğinde kethüda, kapucubaşı, emir-i ahur, hazinedar, ulufeci, çarşnigir gibi sıfatlara sahip adamlarına büyük tımarlar verilmiştir. Bir beylerbeyi vefat ettiğinde tek oğlu kalmış ise ona 40.000, iki veya daha fazla oğlu kalmış ise her birine 20-25.000 akçe tımar dağıtılmıştır. Vefat eden kişi sancakbeyi olması durumunda hizmet verecek bir oğlu kalmış ise ona 30.000 akçelik, iki veya daha fazla oğlu kalmış ise her birine 10-15.000 akçelik tımarlar tahsis edilmiştir¹⁴.

1.2. Hasların Türleri

Hasların temel olarak “padişah hasları=havas-ı hümâyun”, “vezir ve emir hasları=havas-ı vüzerâ ve ümera”, paşamaklık hasları, tekaüd hasları, arpalık hasları olmak üzere beş türü bulunmaktadır.

1.2.1. Padişah hasları (Havas-ı Hümâyun/Hass-ı Şahi): Padişaha ve ailesine ait olması hasebiyle en yüksek gelirlili ve en güvenilirli dirlikleri belirtmektedir. Havas geliri ya doğrudan padişahın görevlisi tarafından ya da mukataa (iltizam) usulü ile toplanırdı. Bu hasların gelirleri padişahın bireysel kullanımından ziyade merkezi devlet hazinesine ayrılmıştır¹⁵. Padişah hasları şehirlerde alınan bazı vergilerden, mukataa gelirlerinden, köy ve mezralardan elde edilen gelirlerden, transit geçirilen mallardan alınan vergilerden (bâc-ı ubur), koyun vergilerinden, gümrük ve cizye vergilerinden müteşekkildir. Beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin haslarına dahil olan debbağhane ve boyahane şeklindeki

11 Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 153-154.

12 Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, (2010): 428.

13 Barkan, “*Tımar*”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, 846.

14 Barkan, “*Tımar*”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, 846.

15 Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, C. 9, (2002): 902.

akarlar zamanla padişah haslarına katılmıştır ki bu durum beraberinde “hass-ı atik=eski has” ve “hass-ı cedid=yeni has” kavramlarının kullanımını getirmiştir¹⁶.

Bir bölgenin tahriri yapıp sancağa ait gelirler dağıtıldıktan sonra en büyük pay padişah haslarının olmuştur. Mukataa gelirleri ile vergi payı yüksek köylerden müteşekkil olan padişah hasları, 1528 yılında devlet gelirlerinin % 51'ine tekabül etmekteydi¹⁷. Devlet gelirlerinin yarısından fazlasına tekabül eden bu miktar oldukça yüksek bir meblağdır ki bu da hasların nüfuzunu açıkça göstermektedir. Osmanlı Devleti fetihleri sırasında alınan yerlerden bazı kısımlar “devlet hissesi” adı altında has olarak ayrılmıştır. Bu yerlerin gelirlerinin bir kısmı devlet hazinesine, bir kısmı da padişah hakkı olarak padişahın şahsına ait olan iç hazineye (Hazine-i Hassa) ayrılmıştır¹⁸.

Bazı eyaletlerde ise zeamet ve tımar bulunmayıp tüm köy ve mezralar havâs-ı hümayuna dahil edilerek bütün zirai akarlar devlete ait kabul edilmiştir. I. Süleyman'ın şehzadeliğinde sancak beyliği yaptığı dönem eyalet vasfını kazanan Kefe'de “Yerli Kulu” denilen askerler mevcuttu. Salyaneli eyaletlerle benzer statüde olduğu görülen Kefe'nin tüm gelirleri devlet tarafından alınmakta ve askeri harcamalar merkezden karşılanmaktaydı¹⁹.

1.2.2. Vüzera ve ümera hasları (Havas-ı Vüzera ve Mîr-i Mîrân): Vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerine tahsis edilen hasları ifade etmektedir. Bu has türüne mutasarrıf olanlar görevleri bittiğinde dirliklerini de kaybetmekteydi ve dirlikler yeni göreve atanan kişilere verilmekteydi. 1432 yılında yapılan Arvanid tahririnde tımarlar yalnızca has ve tımar şeklinde ayrılmıştır²⁰. Fatih Kanunnamesi'nde ifade edildiğine göre; vezirlere 1.200.000, beylerbeyine 800.000 ile 1.200.000, defterdarlara 600.000 akçelik haslar verilmektedir. Örneğin; 1455 yılında Bosna Sancakbeyi İsa Bey'in has gelirleri 763.000 akçe iken Diyarbekir Beylerbeyi Behram Paşa ve Kuyucu Murad Paşa'nın has gelirleri toplamı 1.200.670 akçe olarak tespit edilmiştir. 1579 senesinde Nahcivan Hakimi Şeref Han'a Bitlis ve bazı yerlerden ilavelerle 505.564 akçelik haslar bahşedilmiştir²¹.

1527-1528 yılı devlet bütçesi toplam olarak 537.929.006 akçeden teşkil edilmiştir. Bu bütçenin 198.206.192 akçesi Rumeli sancaklarının vergisidir ve bu gelirin % 46'sı; Diyarbekir Vilayeti'nin 22.778.513 akçelik toplam vergi gelirinin % 63'ü; Halep ve Şam'ın 51.859.274 akçelik toplam vergi gelirinin % 38'i has, zeamet ve tımar sahibine aittir²². 1600'lü yılların başlarında bir sancak beyinin namına tahsis edilen en düşük has geliri 96.750 akçe ile Eğil beyine ait iken en yüksek geliri 642.500 akçe ile Bosna'da bulunan Kilis beyine aitti. Beylerbeyiler arasında en düşük has geliri 600.000 akçe ile Kıbrıs beylerbeyine, en yüksek has geliri 1.200.660 akçe ile Diyarbekir beylerbeyine aitti²³.

Vezirlere, beylerbeyilerine ve sancakbeylerine tahsis edilen haslar bir süre sonra

16 Orhonlu, Göyünç, “Has”, 268.

17 Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 190.

18 Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, 3.

19 Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, 31-32.

20 Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, 902.

21 Orhonlu, Göyünç, “Has”, 268.

22 Mehtap Özdeğer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sy. 5 (2003): 7.

23 Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, 902.

lağvedilmiş ve bu haslar miri mukataalara dahil edilerek nakit ödeme yolu tercih edilmiştir. Kaptan-ı deryaların ve nişancıların has arazileri korunarak diğerleri mîrî mukataalara ve havas-ı hümayuna devredilmiştir²⁴.

(Tablo 1.): 1527-1528 Yılı Bütçesi İçerisinde Has Geliri Oranları²⁵

Eyalet Adı	Padişah Hasları (%)	Ümera Hasları, Zeamet ve Tımar (%)	Toplam Gelir
Rumeli	48	46	189.206.192
Anadolu, Karaman, Dulkadir, Rum	26	56	129.624.973
Diyarbakir	31	63	22.778.513
Haleb, Şam	48	38	51.859.274
Mısır	86	-	135.460.054
Toplam	51	37	537.029.006

1.2.3. Paşmaklık Hasları: Osmanlı Devleti'nde hanedan üyesi olan kadınlara kullanımları için verilen arazileri ifade etmektedir. Bu ifadenin kökeni “ayakkabı” anlamına gelen “paşmak” kelimesinden gelmektedir. Padişahın annesi, kızları, kızkardeşleri ve eşlerinin (kadınefendi) ayakkabı/elbise gibi ihtiyaçlarının karşılanması adına bazı arazilerin vergi gelirleri tahsis edilmiştir. 17.-18. yüzyıllarda yaygınlaşan paşmaklık uygulaması sultanların ihtiyaçlarına cevap vermek amacı güttüğünden ve sultanların da devlet görevinden alınmaları söz konusu olmadığından kayd-ı hayatla verilmiştir. Ancak sultanlar hayatlarını kaybettiğinde tasarruflarında olan paşmaklıklar başkasına verilmez, havas-ı hümayuna aktarılırdı²⁶.

1.2.4. Tekaüd Hasları: Beylerbeyi, sancakbeyi, vezir, babü's-sade ağası gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin emeklilikleri sırasında geçimlerinin sağlanması için haslarının bir bölümü tekaüd hası olarak verilmiştir. Örneğin, 1619 yılında Vezir Mustafa Paşa ve Davut Paşa emekli olduklarında 1.200.000 akçelik hasları havas-ı hümayuna devredilerek kendilerine 250.000'er akçe emekli hası verilmiştir²⁷.

1.2.5. Arpalık Hasları: Arpalık, ya belirli bir kaza veya sancağın yıllık gelirin bir bölümü ayrılarak ya da hazineден gündelik tahsisatlar ile oluşturulmaktaydı. En yüksek limitteki arpalık 100.000 akçe olarak idari ve mülki amirlere verilmiştir²⁸.

1.3. Hasların ve Gelirlerinin İdare Edilme Yöntemleri

Has gelirlerinin toplanması noktasında mukataa sisteminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Mukataa; arazinin kesime verilmesi, muayyen bir kira karşılığı birine bırakılması, bağ ve bahçe haline getirilen ekim toprağı için verilen vergi anlamlarını

24 Orhonlu, Göyünç, “Has”, 269.

25 Muhammet Bedrettin Toprak, “İstanbul Ahkâm Defterleri'ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Tımar Sisteminin İşleyişi”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016), 15.

26 Mehmet İpşirli, “Paşmaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 34, (2007): 186-187.

27 Orhonlu, Göyünç, “Has”, 268.

28 Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, 57.

taşımaktadır²⁹. Terim olarak, Osmanlı'da devlete ait belli vergilerin iltizama verilmesi hususunu ifade etmektedir. Tımar sisteminin uygulandığı bölgelerde merkezi hazinenin nakit para ihtiyacını karşılamak adına en zengin vergi ve gelir kaynakları mukataa olarak ayrılmıştır. Cizye, ağnam, damga, bâc, boyahane vb. bazı vergiler hazineye gelir olarak tahsis edilmiştir. Mukataa gelirleri iltizam ve emanet usulü adları verilen iki yöntem kullanılarak toplanmıştır³⁰.

Terim anlamı ile “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demek olan iltizamın bir tür vergi özelleştirmesi olduğunu söylemek mümkündür. Devletin bir vergi topluluğunu ifade eden mukataa birimlerinin vergilendirmesini açık artırmayla rekabete açarak yıllık bedel karşılığı kâr ve zarar kabulü ile mültezimlere kefalet güvencesi beraberinde devretmesidir. Osmanlı Devleti iltizam usulünü emanet sistemine 1850'lere kadar üstün tutmuştur. Tanzimat ile beraber iltizam yerini emanet usulüne bırakmaya başlamıştır³¹.

Peşin ödenen bedel karşılığında iltizama alınan devlet geliri mültezim tarafından hükümet gücüne dayanılarak reyadan tahsil edilirdi. Mültezimin olabildiğince fazla vergi toplama çabası hem halkın hem de devletin zarar görmesine neden olmuştur. Bazen kayd-ı hayat(hayat boyu) şartı ile bazen de tevarüs şeklinde verilen iltizamlar zaman içerisinde malikâne sistemine dönüşerek mülke benzer bir yapıya bürünmüştür. Nihayetinde iltizam usulü 18 Şubat 1856 lağvedilerek sadece aşar iltizamına izin verilmiştir³².

Emanet usulünün iltizam karşısında neredeyse hiç tutunmasının temel etkeni şudur ki bu usulü uygulayan memurlar ciddi derecede ihmal ve suiistimaller içerisinde bulunmaktaydı. Devlet mekanizmasının tam olarak işleyememesi ve denetimlerin net bir şekilde yapılmasından dolayı devlet gelirleri de önemli oranda kayba uğramıştır. Elleri başta ekonomik güç olmak üzere etkili enstrümanlar bulunduran mültezimler reyayı maddi ve manevi olarak yıpratmaktaydı. Galatalı yabancı bankerler grubunun da dahli ile mesele iktidarın tehdit edilmesi noktasına kadar gelmiştir³³. 1550'li yıllardan itibaren tımar sisteminde meydana gelmeye başlayan bozulmanın nedenlerinden bir tanesi de dirliklerin askerlik mesleğine hizmet edecek kişiler yerine hass-ı hümayuna dâhil edilerek saray ahalisi ve yüksek rütbeli devlet görevlilerine has olarak verilmesidir³⁴.

2. 1 VE 11 NUMARALI SİVAS AHKÂM DEFTERLERİNDE YER ALAN PADİŞAH HASSI HÜKÜMLERİNİN KATEGORİK DAĞILIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde Yer Alan Hassa Hükümlerinin Yıllara Göre Dağılımı

1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde yer alan ve tımar sisteminin bir parçası olan padişah haslarına dair hükümlerinin yıllara göre dağılımı aşağıda Tablo 2'de

-
- 29 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Mukataa”, Aydın Kitabevi, (Ankara: 2010), 792.
- 30 Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 176-177.
- 31 Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 22, (2000): 154-155.
- 32 Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, 12.
- 33 Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, 803.
- 34 Mustafa Akdağ, “Tımar Sisteminin Bozuluşu”, *AÜDTCF Dergisi*, C. 3, Sy 4 (1945): 420.

verilmiştir. Tablodaki veriler değerlendirildiğinde, ilk olarak, her defterdeki hükümlerin üçer yıllık döneme ait oldukları görülmektedir. Ancak her iki defterin başlangıç (1742; 1765) ve bitiş (1744; 1767) yılları tam yıl kayıtlarını ihtivâ etmemektedir. 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri, 1155/1742 yılının Ağustos ayında başlamakta, 1157/1744 yılının Ağustos ayında nihâyete ermektedir. Aynı durum 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümler içinde de geçerlidir. İlgili defter Ağustos 1765'te başlayıp Mayıs 1767'de bitmektedir. Lakin 1767 senesine ait herhangi bir hassa hükmü tespit edilememiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak başlangıç ve bitiş senelerindeki padişah hasası hükümlerinin daha az sayıda olduğu gözlemlenmiştir.

(Tablo 2.): 1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'ndeki Padişah Hassı Hükümlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar (H/M)	SAD 1			SAD 11			TOPLAM
	1155/1742	1156/1743	1157/1744	1179/1765	1180/1766	1181/1767	
Hassa Hüküm Sayıları	7	26	6	12	28	0	
Toplam	39			40			79

Belirtilecek bir diğer husus da 1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde yer alan hassa hükümlerinin sayısının beylerbeyi ve sancakbeyi hasları ile tımar ve zeamet dirlikleri ile alakalı şikâyet hükümlerinden daha az sayıda olmasıdır. Zikredilen iki Sivas Ahkâm Defterinde 257 tane tımar dirlikleri ve 144 tane de zeamet dirlikleri ile alakalı hüküm vardır. Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Sivas Eyaleti'nde de tımar ve zeamet dirliklerinin sayıca fazla olmasından mütevellit bu alanlarda şikâyet hüküm sayısının fazla olması tabiidir³⁵. İki defterden edilen padişah hasası ile ilgili şikâyet hükümlerinin toplam sayısı 79'dur (39'u 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde; 40'ı 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde). Bu rakamlar çerçevesinde, padişah hasalarında yaşanan sıkıntılar çalışılan iki defter özelinde karşılaştırıldığında problemlerin azalmadığı gibi ciddi bir artış da göstermediğini ortaya koymaktadır. Karşılaşılan davaların sayısının artmaması tımar/zeamet hükümlerindeki artış düşünüldüğünde bize padişah hasalarının tımar ve zeamet dirliklerine göre daha iyi idare edildiğini işaret etmektedir.

(Tablo 3.): 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Padişah Haslarına İlişkin Hükümlerin Sınıflandırılması

Kategori	Hüküm Sayısı	Yüzde (%)	İlgili Hükümlerin Referansları
Has mutasarrıfının zeamet gelirine müdahalesi	2	5,12	120/1, 122/5
Has mutasarrıfının tımar gelirine müdahalesi	1	2,56	91/4
Tımar mutasarrıfının hassa yeri gelirine müdahalesi	2	5,12	239/3, 271/1
Hassa yeri iltizamında sorun yaşanmaması için hüküm talebi	1	2,56	53/4

35 Yılmaz Kılıç, "1 Ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Tımar Sistemi İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2019), 34.

Hassa idarecilerinin veya diğer idarecilerin haksız vergi talebi	10	25,64	15/3, 57/4, 79/4, 119/4, 139/2, 153/5, 154/4, 169/4, 215/6, 226/3
Hassa reayasının ödemesi gereken vergiyi ödememesi	3	7,69	57/1, 151/4, 236/4
Hassa reayasının köyünü terk etmesi	5	12,82	67/4, 73/3, 147/1, 213/6, 278/1
Vakıf ve hass mutasarrıfların ortak sorunları	5	12,82	102/5, 110/6, 123/1, 142/2, 265/3
Hassa gelirine müdahale	6	15,38	133/4, 136/2, 139/1, 151/2, 151/3, 154/5
Has reayasına zulüm	2	5,12	135/5, 199/5
Diğer	2	5,12	195/1, 261/3
Toplam	39	100	

1 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde 39 adet padişah hassına ilişkin hüküm bulunmuştur. Yukarıda 3 numaralı tabloda 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde tespit edilen hassa hükümlerin konularına göre dağılımı verilmiştir. Hükümlerin konularına göre dağılımı hakkında şu genel değerlendirmeler yapılabilir.

Yapmış olduğumuz gruplamalar içerisinde en fazla hükme 10 hüküm sayısı ile “hassa idarecilerinin ve diğer idarecilerin haksız vergi talebi” isimli kategoride rastlanılmıştır. Daha sonra altı adet hüküm ile “hassa gelirlerine müdahale” isimli kategori ikinci en fazla hükmün bulunduğu grup olmuştur. “Zeamet mutasarrıfının hassa gelirine müdahalesi” isimli kategori altında ise herhangi bir hüküm tespit edilememiştir. Diğer kategorilerdeki hüküm sayıları ise bir, iki, üç ve beş tane olmak üzere değişmektedir.

1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde elde edilen hassa hükümleri ışığında genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak; şikâyetler vergi ödemelerinde, gelire veya dirlik yerlerine müdahale, has köylerinin terk edilmesi ve vakıflar ile yaşanan sorunlar etrafında cereyan etmiştir. Hassa davaları içerisinde uzun ve teferruatlı hükümler bulunmasına karşın kısa ve net hükümlere de rastlanılmıştır.

(Tablo 4.): 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Padişah Haslarına İlişkin Hükümlerin Sınıflandırılması

Kategori	Hüküm Sayısı	Yüzde (%)	İlgili Hükümlerin Referansları
Has mutasarrıfları tarafından zeamet gelirine müdahale	5	12,5	1/1, 3/1, 101/4, 363/3, 364/1
Has mutasarrıfı tarafından tımar gelirine müdahale	6	15	97/2, 266/1, 267/2, 284/2, 314/1, 317/1
Tımar mutasarrıfının hass gelirine müdahalesi	1	2,5	215/2
Hassa yerlerin iltizamında sorun yaşanmaması için hüküm talebi	X	X	X
Hassa idarecilerinin veya diğer idarecilerin haksız vergi talebi	6	15	54/3, 252/1, 257/2, 278/3, 325/4, 333/5
Hassa reayasının ödemesi gereken vergiyi ödememesi	6	15	147/2, 154/1, 263/3, 264/2, 307/2, 354/2
Hassa reayasının köyünü terk etmesi	1	2,5	300/5
Vakıf ve hass mutasarrıfların ortak sorunları	3	7,5	50/4, 241/3, 303/2

Hassa gelirlerine müdahale	9	22,5	46/1, 94/3, 154 /4, 156/2, 173/1, 194/1, 207/2, 323/1, 350/3
Has reayasına zulüm	1	2,5	251/3
Diğer	2	5	279/2, 327/1
Toplam	40	100	

Yukarıda verilen Tablo 4’te görüleceği üzere 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’nde 40 adet padişah haslarına dair hüküm tespit edilmiştir. Ancak bu defterde 1181/1767 yılına ait herhangi bir hüküm rastlanmamıştır. 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri içerisinde padişah haslarına ilişkin davalar arasında en fazla hükmü dokuz adet hüküm ile “hasşa gelirlerine müdahale” isimli kategori barındırmaktadır. “Hassa yerlerin iltizamında yaşanan sorun” isimli başlık altında ise herhangi bir hüküm tespit edilememiştir. “Hassa mutasarrıfı tarafından tımara gelirine müdahale”, “Hassa reayasının ödemesi gereken vergiyi ödememesi” ve “Hassa idarecilerinin veya diğer idarecilerin haksız vergi talebi” isimli kategorilerde altışar adet hüküm bulunmaktadır. Kalan kategorilerdeki hükümlerin sayıları bir, iki ve üç şeklinde değişmektedir. Bu defterde bulunan hasşa hükümleri hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında, en fazla problemin hasşa yeri gelirine müdahale hususunda yaşandığı görülmektedir.

2.2. 1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Padişah Hassına İlişkin Hükümlerin İçerik Olarak Değerlendirilmesi

Bu başlık altında 11 kategoriye ayırmış olduğumuz padişah haslarına ilişkin şikâyet davalarını içerik olarak değerlendireceğiz.

2.2.1.Has Mutasarrıfının Zeamete Gelirine Müdahalesi

Bu kategoride 1 numaralı defterde iki adet (toplam padişah hası hükümlerinin % 5,12’i) hüküm bulunurken 11 numaralı defterde beş adet (toplam padişah hası hükümlerinin % 12,5’i) hüküm yer almaktadır. Bu başlık altında yaşanan sorunlarda az da olsa bir artış gözlenmiştir. Bu kategori ile ilgili iki örnek hüküm aşağıda özetlenmiştir.

Züemadan Hasan, Bozok sancağında Emlak nâhiyesinin Hızır ve bazı köylerinden 23.700 akçe zeamete mutasarrıftır ve Boğazlıyan’a bağlı Bazarağıl, Gügercinlik, Kıranderesi mezraaları da müştereki ile berâtına dâhildir. Boğazlıyan’a bağlı havâs-ı hümayuna ait Akçaviran köyü ve Akçaağıl mezraasını malikâne usulü ile Karakoca Ömer’in uhdesindedir. Ancak Karakoca Ömer bu yerlere kanaat etmeyip Bazarağıl, Gügercinlik, Kıranderesi mezraalarını zorla zabt edip mahsül ve vergilerine el koymuştur. Zaim Hasan’ın şikâyeti ile kanun ve defter gereğince hareket edilmesi, bu zorbalığın önlenmesi için Sivas beğlerbeğisi ile Boğazlıyan ve sair kazaların kâdılarına hitâben emir yazılmıştır³⁶.

Bozok sancağının Akdağ nahiyesi sakinlerinden Müteferrika Mahmud’un oğulları Ali, Sunullah, Bekir, Mahmud isimli zaimler, Akdağ nahiyesinin İsabeğli köyü ve diğer bazı köylere de mutasarrıftırlar. Bununla beraber Kabak-ı Bala nahiyesine bağlı Obalık mezrasında Gözügökçek ve Avcıkışlası köyleri halkı ile Yalnızcaşeyh ve Bağçecik

mezralarında da yine Gözügökçek ve Evsal (diğer adı Şehirli Kethüda) köyleri halkı ziraat etmektedir. Bozok hassa voyvodası Cabbarzâde Paşa, bu köy ve mezralara kanuna aykırı olarak bir takım reyayayı iskân ettirip buralara “Menteşe” ismini vermek istemiştir. Bununla da yetinmeyen Cabbarzâde Paşa, bu mezra ve köylerden elde edilen mahsul ve vergileri de zorla kendisi toplamak istemiştir. Bu haksızlığın engellenmesi için birkaç defa emir verildiği halde Cabbarzâde'nin desteklediği bazı kimseler söz konusu köy ve mezralarda elde edilen ürünleri kendi ambarlarına aktarmışlardır. Durumun Akdağ kazâsı nâibi Es-Seyyid Ahmed tarafından mektupla İstanbul'da Divan-ı Hümayun'a bildirilmesi üzerine Bozok sancağı mutasarrıfına ve Akdağ kazası naibine kanun dışı yerleşme ve mahsullere el koymaların engellenmesi emrini veren hüküm yazılmıştır³⁷.

2.2.2. Has Mutasarrıfları Tarafından Tımar Gelirine Müdahale

Has mutasarrıfları tarafından tımar gelirlerine müdahale ile ilgili 1 numaralı defterde bir adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 2,56'sı) var iken; 11 numaralı defterde altı adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 15'i) tespit edilmiştir. Bu rakamlardan dava sayısının büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak hassa mültezilerinin giderek yetkilerini aşma eğiliminde oldukları fikri ileri sürülebilir. Bu kategorideki hükümlere dair iki örnek hüküm aşağıda hülâsa edilmiştir.

Ahmet isimli sipahi Bozok sancağında Emlak nahiyesinin Öyük ve bazı köylerinden 6.453 akçe tımara mutasarrıftır. Öyük köyü de müştereki ile birlikte tımarına kayıt edilmiştir. Öyük köyü yakınındaki Virağ Kızılcakışlak isimli mezra padişah haslarına (havâs-ı hümayuna) aittir. Bu mezra zabiti haddini aşarak Öyük köyü vergi gelirine müdahale etmiştir. Ahmet'in şikâyeti ile icmal ve mufassal defterleri incelenmiş, Öyük köyünün değil Kızılcakışlak'ın havâs-ı hümayuna dahil olduğu tespit edilmiştir. Yapılan müdahalenin engellenmesi için Sivas beğlerbeğisine, Emlak ve sair kazaların kâdılarına hitâben emir yazılmıştır³⁸.

Mehmet isimli sipahi, Sivas sancağında Budaközü nahiyesinden Sofular ve bazı köylerden 13.050 akçe tımara mutasarrıftır. Yine aynı nahiyeye tabi Aydoğmuş kışlası da berâtına dâhil olup öşr ve örfi vergileri tımar mutasarrıfı tarafından alınmaktadır. El-Hac Mehmet Ağa, Mehmet bin Mustafa, Süleyman Ağa, Ahmet Paşa'nın voyvodası Sungur oğlu Musa, Yeniceli Öksüz karyesini has olarak zabta kanaat etmeyerek Aydoğmuş kışlası gelirlerine el koyarak tımar gelirine zarar vermişlerdir. Mehmet'in şikâyeti ile Ruznamçe, İcmâl ve Mufassal defterleri incelenip Mehmet isimli sipahinin haklı olduğu görülmüştür. Divan'dan müdahaleye son verilmesi için Sivas vâlisine ve Budaközü kazası kadısına hüküm yazılmıştır³⁹.

2.2.3. Tımar Mutasarrıfının Hassa Yeri Gelirlerine Müdahalesi

Bu kategori bağlamında 1 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde iki adet (toplam padişah hassı hükümlerinin % 5,12'i), 11 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde 1 adet (toplam padişah hassı hükümlerinin % 2,5'i) hüküm bulunmaktadır. Bu başlık altında iki defterde

37 BOA, SAD 11, 1/1.

38 BOA, SAD 1, 91/4.

39 BOA, SAD 11, 97/2.

fazla sayıda hüküm bulunmadığı için bir artış veya azalış yönünde yorum yapmak çok sağlıklı olmayacaktır. Bu kategorideki hükümlerden ikisi aşağıda örnek olarak özetlemiştir.

Seyyit Ahmet ve diğer Seyyit Ahmet, havâs-ı hümayundan Akdağ kazasına bağlı Kadıpınarı, Belağca ve Ofni mezraalarına müştereken mutasarrıftır. Ofni mezraası hududu dahilindeki öşr ve örfi vergisi mukataa tarafından alınan yerlere ve vergilerine kimsenin karışma hakkı olmadığı halde, Akdağ kazasına bağlı tımar karyelerinden Gulamiddin'in zabiti Tanburacıoğlu olarak bilinen Osman, Ofni mezraasına bağlı yerlerin kendi köyüne dahil olduğunu söyleyerek öşr ve sair vergisini almak için müdahale etmiştir. Daha önce mesele yerel mahkemece görülüp Osman haksız bulunmuş ise de müdahalesinde ısrarcı olmuştur. Seyyit Ahmet ve diğer Seyyit Ahmet'in şikâyetleri ile bu müdahalenin önlenmesi için Akdağ naibine ve Sivas mütesellimine emir yazılmıştır⁴⁰.

Havâs-ı hümayundan olup İsmail ve Mehmet Sadık isimli kişilerin müştereken uhdelerinde olan Çorum sancağında Divan-ı Saz nahiyesine bağlı Haydar köyü sınırları içinde yer alan öşr ve sair vergilerine müdahale olmuştur. Aynı nahiyenin Kırhuur mezraası ve bazı yerlerden 2.000 akçe gedik tımar ile Osmancık kalesi mustahfızı Ömer, Haydar köyünün kendi tımarı sınırları içinde olduğunu söyleyerek müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalenin önlenip aşar ve rüsumun has tarafından alınması için hüküm talep edilmiştir. Ruznamçe, İcmâl ve Mufassal defterleri incelenmiştir. Bahsi geçen yerlerin Haydar köyü sınırları içinde olup öşr ve resmi karye mutasarrıfı tarafından alınagelen yerler olduğu kesin olarak tespit edilir ise bu yerlerin mutasarrıf tarafından zapt edilmesinin kanuna uygun olduğu ifade edilmiştir. Defter Emîni El-Hac Mehmet Rakım'ın arzı üzerine, kanun gereğince hareket edilmesi için Saz kadısına hüküm yazılmıştır⁴¹.

2.2.4.Hassa Yerleri İltizamında Sorun Yaşanmaması İçin Hüküm Talebi

Bu kategori bağlamında 1 numaralı defterde bir adet (toplam padişah hasası hükümlerinin % 2,56'sı) hüküm yer alırken 11 numaralı defterde herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. İlgili hükme göre, Torun Veli ve Hacı Ahmet, Zile kazasında havâs-ı hümayununa tabi Zile ve bağlı köylerini 1156/1743 senesi Mart başından Şubat sonuna kadar tasarruf etmeleri için Mehmet Said ve ismi yazılmamış kişiden iltizam etmişlerdir. İltizam bedelinin üç taksit halinde ödenmesi şartı ile ellerine senet verilmiştir. Torun Veli ve Hacı Ahmet, Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri dilekçelerinde senede aykırı olarak müdahale ettirilmemesi için hüküm talep etmişlerdir. Verilen senet gereğince hassa yerlerinin zapt ettirilmesi için Sivas beylerbeyine, Zile ve sair kazaların kadılarına hitaben emir yazılmıştır⁴².

2.2.5.Hassa İdarecilerinin Veya Diğer İdarecilerin Haksız Vergi Talebi

Bu başlıkla ilgili 1 numaralı defterde 10 hüküm, 11 numaralı defterde 6 hüküm olmak üzere toplam 16 adet şikâyet hükmü tespit edilmiştir. Bu kategorideki hükümlere dair iki örnek aşağıda özetlenmiştir.

40 BOA, SAD 1, 239/3.

41 BOA, SAD 11, 215/2.

42 BOA, SAD 1, 53/4.

Şikâyetçi olan kişiler sipahi oğulları Hüseyin, Osman ve Hasan'dır. Bu kişiler kul oğlu oldukları halde Yeniil hassa köylerinden ismi yazılmamış üç köyün raiyyet ve raiyyet oğullarından değilken hassa voyvodası kanuna aykırı olarak bunlardan raiyyet vergisi istemiştir. Bu durum üzerine adı geçen sipahi oğulları tacizin önlenmesi için Divan-ı Hümayun'dan hüküm talep etmişlerdir. Divan'dan kanun üzere hareket edilmesi için Yeniil kazası kadısına hüküm gönderilmiştir⁴³.

Bozok'a bağlı has köylerinden Anamoslu köyü reayası, raiyyet rüsumu vermekle yükümlü olmadığı halde, köy zabıtlarından Mehmet isimli zabıt, köy halkından haksız yere raiyyet rüsumu istemiştir. Reayanın şikâyeti üzerine, Divan-ı Hümayun'dan bu haksız talebin önlenmesi için Yeniil hassa voyvodasına ve Yeniil kazası kadısına hüküm yazılmıştır⁴⁴.

2.2.6.Hassa Reayasının Ödemesi Gereken Vergiyi Ödememesi

Bu başlık altında 1 numaralı defterde üç adet hüküm (toplam padişah hasası hükümlerinin % 7,69'u) yer alırken 11 numaralı defterde altı adet hüküm (toplam padişah hasası hükümlerinin % 15'i) vardır. Bu hüküm sayılarından az olsa ilgili davaların iki kat arttığı görülmektedir. Bu kategorideki hükümlerle alakalı iki adet örnek aşağıda özet olarak verilmiştir.

Sivas sancağında Sorgun Nahiyesine bağlı Kuruç Kalâ/Gülüç isimli köyün hasılının divani hissesi havâs-ı hümayuna, malikane hissesi Hacı Ahmed Paşa'ya aittir. Havas-ı Hümayun hissesi malikâne usulü ile Mehmet ve Mustafa adlı kişilerin uhdeindedir. Mehmet ve Mustafa, yine hassa mülhakatından, Bozok sancağında Sorgun nahiyesine bağlı İmrahorlar köyü toprağında ziraat edenlerden terekelerinden dolayı beşte bir öşr talep etmiştir. Ancak ziraatçiler biz maktuu veririz öşr vermeyiz diyerek kanuna aykırı davranmışlardır. Bu durumun düzeltilmesi için yapılan şikâyet üzerine icmâl ve mufassal defterleri incelenmiş ve İmrahorlar köyünün havâs-ı hümayuna bağlı olduğu tespit edilmiştir. Defter-i hâkâni gereğince hareket edilmesi için Divan-ı Hümayun'dan Sivas beğlerbeyisine, Sorgun ve sair kazaların kadılarına hüküm gönderilmiştir⁴⁵.

Abdülkadir isimli kişi, Sivas sancağında Kazabâd nahiyesinden havâs-ı hümayun ait bazı yerlere malikâne olarak mutasarrıftır. Biskeni isimli karyenin resm-i arusanesi de havâs-ı hümayuna yazılmıştır. Bu karyenin ehl-i zimmet raiyyetinden bazıları Tokat'a gitmiştir. Bu kişilerin ere verdikleri kızlarından er canibinden gerdek almak istediğinde bu kişiler başka yere yerleştiklerini söyleyerek resm-i arusaneyi vermek istememişlerdir. Bundan dolayı mal-ı mukataa zarar görmüştür. Abdülkadir'in şikâyeti ile başmuhasebe defterleri incelenmiş ve ister Biskeni köyünde ister başka yerde ikâmet etsinler resm-i arusaneyi vermeleri gerektiğini bildiren bir emir yazılmıştır⁴⁶.

2.2.7.Hassa Reayasının Köyünü Terk Etmesi

Bu başlık altında 1 numaralı defterde beş adet hüküm (toplam padişah hasası hükümlerinin % 12,82'si) bulunurken 11 numaralı defterde bir adet hüküm (toplam padişah

43 BOA, SAD 1, 15/3.

44 BOA, SAD 11, 54/3.

45 BOA, SAD 1, 57/1.

46 BOA, SAD 11, 147/2.

hassı hükümlerinin % 2,5'i) bulunmaktadır. Rakamlardan anlaşılacağı üzere, dikkate değer şekilde dava sayılarında azalma olmuştur. İlgili hükümlere dair iki örnek aşağıda hülasa edilmiştir.

Havâs-ı hümayûndan Gümüş mukataasının ismi yazılmamış zabiti Amasya sancağında Gümüş kazasına bağlı ismi yazılmamış köyün raiyyet ve raiyyet oğullarından Bektaş ve bazıları eski köylerini terk ederek başka kaza, köy ve askeri çiftliklere yerleşmişlerdir. Bundan dolayı mukataa mahsulü zarar görünce ismi yazılmamış zabıt, bu kişilerin eski köylerine nakli için hüküm talep etmiştir. Bunun üzerine kanun gereğince iskân edilmeleri için Divan'dan yerel yöneticilere emir yazılmıştır⁴⁷.

El-Hac Mehmet, havâs-ı hümayuna ait Merzifon kazasına bağlı Zaar isimli köyün hâsılına malikâne usulü ile mutasarrıfıdır. Bu köyün defterde kayıtlı Müslümanlarından Sabuncu Ömer ve oğlu Osman, Durak oğlu Halil ve bazıları köylerini terk edip başka kasaba, köy ve askeri çiftliklerine yerleşmişlerdir. Mehmet, bu kişileri eski yerlerine iskân ettirmek istediğinde muhalefet ile karşılaşmıştır. Mehmet'in şikâyeti ile bu kişilerin eski köylerine iskân etdirilmesi için Divan-ı Hümayun'dan Merzifon ve Amasya kadılarına emir yazılmıştır⁴⁸.

2.2.8. Vakıf ve Has Mutasarrıflarının Ortak Sorunları

Bu kategori bağlamında 1 numaralı defterde beş adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 12,82'si) varken 11 numaralı defterde üç adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 7,5'i) vardır. Bu hükümlerde genel olarak vakıf ve has mutasarrıflarının birbirleri hisselerine çeşitli sebeplerden ötürü müdahaleler olmuştur. İlgili hükümlere örnek verecek olursak;

Sivas sancağı ve nahiyesinde Tuzhisar köyünün malikane hissesi evkâf ve divani hissesi havâs-ı hümayuna aittir. Bu karyenin gayr-i müslim halkı ödemeleri gereken ispenç ve diğer vergilerini zabıtlarına vermeye razılardır. Ancak zabıt kanuna aykırı olarak fazla vergi talebinde bulunmuştur. Bunun engellenmesi için hüküm talep edilmiştir. İcmâl ve mufassal defterleri incelenmiştir. 341 nefer reayalı Tuzhisar karyesinin malikanesinin yedi sehminden bir sehmi mülk-i evlâd-ı sultan ve bir sehmi evlâd-ı İbrahim Paşa ve divanisi tıvardır. Tuzhisar köyünün gayr-i müslim halkının şikâyeti üzerine yapılan iclemede Mufassal defterde divani hisse ile resm-i ispenç, hınta, resm-i ketan, resm-i küvvare, bâd-ı hevâ ve arusiye toplam 20.000 akçe; icmâlde ise 20.000 akçe yazı ile mahsul-ı ispenç-i zımmiyânın havâs-ı hümayuna ait olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine, Divan'dan defter-i hâkâni ve kanun gereğince hareket edilmesi için Sivas berlerbeyisine ve Sivas kadısına emir yazılmıştır⁴⁹.

Amasya sancağına bağlı Akdağ nahiyesi civarında bulunan havâs-ı hümayun köylerinden Terelipınar ve Sarım köylerinin zabiti, Zakiroğlu Meşhedi'nin (Hamza Derviş Zaviyesi) vakıf köylerinden Çayırşeyhi'nin gelirlerine haksız yere müdahalesi olmuştur. Mesele yerel mahkemece, kırtan fazla şahit huzurunda çözüme kavuşturulduğu halde zabıt müdahalesinde ısrar etmiştir. Vakfın zâviyedârı Mehmet Emin'in durumu Divan'a

47 BOA, SAD 1, 67/4.

48 BOA, SAD 11, 300/5.

49 BOA, SAD 1, 102/5.

bildirmesi üzerine müdahalenin engellenmesi için Akdağ naibine hüküm yazılmıştır⁵⁰.

2.2.9.Hassa Yerlerine Müdahale

Bu kategori bağlamında 1 numaralı defterde altı adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 15,38'i) mevcut iken 11 numaralı defterde dokuz adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 22,5'i) mevcuttur. Hükümlerde yapılan müdahalelerin genellikle nüfuzlu ve zorba kişiliğe sahip kişilerden kaynaklı olduğu görülmektedir. İlgili hükümlere dair iki örnek hüküm aşağıda özetlenmiştir.

Mehmet isimli kişi hassa karyelerinden olup Amasya sancağında Merzifonabad kazasına bağlı Zoğu ve diğer köylerinin zabitidir ve 1156 (1743/1744) senesinde bu köyler uhdesindedir. Bu yerlerden alacağı vergileri almak istediğinde ismi yazılmamış iki kişi reayayı tahrik ederek bu vergilerin toplanmasına engel olmuşlardır. Mehmet'in şikâyeti ile engellenmenin sona erdirilmesi için Sivas beylerbeyisi ve kadısı ile Merzifonabad kazası naibine hitaben emir yazılmıştır⁵¹.

Hüseyin, hassa köylerinden olup Sivas sancağında Arapkir kazasına bağlı Savurdek ve Erin köylerinin 1178 (1764/1765) senesi mutasarrıfıdır ve öşr mahsulü de kendisine aittir. Hacı Musa oğlu Bekir Ağa, toplanmış ve anbara konulmuş 180 guruşluk öşr mahsulüne zorla el koymuştur. Hüseyin'in şikâyeti ile el konulan mahsulün geri verilmesi için meselenin yerel mahkemece çözümü yönünde Sivas valisine ve Arapkir kadısına hüküm sadır olmuştur⁵².

2.2.10.Has Reayasına Zulüm

Bu kategori altında 1 numaralı defterde iki adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 5,12'si) bulunur iken 11 numaralı defterde bir adet hüküm (toplam padişah hassı hükümlerinin % 2,5'i) bulunmaktadır. Hükümlere göre, genel olarak görevlilerin reayadan haksız şekilde yiyecek, yakacak ve para almaları neticesinde şikayetler meydana gelmiştir. Hükümlerin muhtevasının daha iyi anlaşılması için iki örnek hüküm özeti aşağıda verilmiştir.

Has köylerinden olup Sivas sancağında Divriği nahiyesine bağlı Dodur, Şoşon ve Armutak köylerinin halkı yükümlülükleri olan vergilerini ödemeye isteklidir. Ancak has zabiti buna kanaat etmeyerek bu köyleri basıp halkdan zorla yem, yemek, koyun, kuzu, arpa, saman, bal, yağ almıştır. Adı geçen hassa köyleri halkının şikâyetleri ile bu zulmün sona erdirilmesi için Divriği kadısına emir yazılmıştır⁵³.

Havâs-ı hümayuna tabi Tokat Voyvodalığı aklâmından Budaközü'ne bağlı Sarıkaya köyü halkı hasıl eyledikleri terekelerinden beşte bir öşrlerini karyelerini malikane usulü tasarruf edenlere vermiştir. Lâkin birkaç yıldır malikâne mutasarrıflarının gönderdikleri adamları halktan fazla öşür ile zorla yem-yemek alıp, aşarın uzak mesafedeki yere arabaları ile götürülmesini isteyip zulm etmişlerdir. Sarıkaya halkının şikâyetleri ile icmâl, mufassal ve başmuhasebe defterleri incelenmiştir ve tüm mahsullerden beşte bir aşar alınmasının

50 BOA, SAD 11, 50/4.

51 BOA, SAD 1, 133/4.

52 BOA, SAD 11, 46/1.

53 BOA, SAD 1, 135/5.

kanuna uygun olduğu tespit edilmiştir. Köy halkının vazifelerini yerine getirdikten sonra fazla vergi istenerek ve angaryalarla zor durumda bırakılmalarının önüne geçilmesi ve yapılan zulme son verilmesi için Bozok sancağı mutasarrıfına ve Budaközü kadısına hitaben emir yazılmıştır⁵⁴.

2.2.11. Diğer Kategorindeki Hükümler

Bu kategori altında 1 ve 11 numaralı defterlerde ikişer adet hüküm (toplam padişah hassı şikâyet davalarının % 5,06'sı) bulunmaktadır. İlgili hükümlere örnek verecek olursak;

Zile kazası hassa köylerinden Taşabâd kazasına bağlı Kiraniya isimli köyün ismi yazılmayan zabiti kendi halinde yaşam sürmektedir. Yine Zile kazası sakinlerinden Kiraniya karyesi sakinlerinden Kara Mehmet, Ömer, Mehmet, Mustafa, Tarbaşoğlu Abdullah, Recep oğlu Ahmed ve Uzunoğlu Hüseyin isimli eşkıyalar 1150 (1737/1738) senesinde yaralayıcı alet ile zabite ve Mustafa isimli yardımcısına saldırmış ve akçelerini almışlardır. Yapılan şikâyet üzerine, Divan-ı Hümayun'dan alınan akçelerin geri verilmesi için Taşabad kadısına ve Sivas mütesellimine hitaben emir yazılmıştır⁵⁵.

Es-Seyyit El-Hac Ali, Sivas sancağında Komanat nahiyesinin merkezi Komanat'da bulunan Sultan Murat Han'ın bina ettiği cami-i şerif vakfının hafızlarındandır. Komanat'ın hasılı altında Zeminlik malikane hissesi aşarı bir hatip, müezzin ve üç hafıza; divani hisse aşarı havâs-ı hümayun aittir. Tokat Voyvodaları divani tarafının aşarına kanaat etmeyerek hatip, müezzin ve hâfızın hakkı olan aşarı da zorla almıştır. Es-Seyyit El-Hac Ali'nin şikâyeti ile herkesin hisselerine göre hareket etmesi için Divan'dan Sivas valisine ve Tokat kazası naibine hitaben hüküm gönderilmiştir⁵⁶.

Sonuç

Bu çalışmada 1742-1744 yılları arasını kapsayan 1 numaralı Sivas Ahkâm Defteri ve 1765-1767 yılları arasını kapsayan 11 numaralı Sivas Ahkâm Defterinde kayıtlı padişah hasslarına ilişkin şikâyet hükümleri incelenmiştir. Genel olarak has şikâyet hükümleri sayı, şekil ve içerik olarak değerlendirilmiştir.

Sayı bakımından her iki defterde toplam 79 adet has şikâyet hükmü (39'u 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde; 40'ı 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde) tespit edilmiştir. Dava sayılarının istikrarlı devam etmesi Sivas eyaletinde padişah haslarına ayrılan arazilerde işlerin daha istikrarlı yürüdüğünün bir delili olarak kabul edilebilir. Çünkü iki defterin tutulma tarihleri arasında 23 yıllık bir zaman dilimi vardır. Devletin kurumsal düzeyde yaşamış olduğu çözümler de gözönünde bulundurulur ise dava sayılarında artış olması olağan kabul edilebilirdi lâkin cüzi bir artış gözlenmiştir.

Diplomatika açısından toplam 79 hükümden 30 tanesi sadece kadılara; kalan 49 tanesi kadılar ile beraber vali, sancakbeyi, mütesellim, voyvoda ve naib gibi yerel yöneticilere hitaben yazılmıştır. Hükümlerde mahallinde çözülemeyen şikâyet konuları ayrıntılı olarak yazıldıktan sonra, meselelerin Divan-ı Hümayun'da mevcut mufassal ve icmal tapu defterleri ile tımar ruznamçe defterlerinde incelendiği ifade edilmiştir. Daha sonra ise meselelerin

54 BOA, SAD 11, 251/3.

55 BOA, SAD 1, 195/1.

56 BOA, SAD 11, 327/1.

ne şekilde halledilmesi gerektiği yerel makamlara bildirilmiştir. Problemlerin çözümünün ağırlıklı olarak yerel kadılık makamlarına havale edildiği görülmektedir. Tekraren Divan-ı Hümayun'a yansımayan sorunların mahallinde çözüldüğü düşünülür.

İçerik bakımından çalışmamızda davaların büyük çoğunluğunda vergi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, hassa mutasarrıfları hisselerine diğer gelir mutasarrıflarca yapılan müdahaleler ve hassa mutasarrıflarının tımar ve zeamet yerlerine müdahaleleri öne çıkmaktadır.

Hassa idarecilerinin veya diğer idarecilerin haksız vergi talebine ilişkin incelenen iki defterde toplam olarak 16 adet hüküm (toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 20,25'i) görülmüştür. Genelde hükümlerde dile getirilen sıkıntılar hassa idarecilerinin reayadan haksız bir şekilde vergi istemelerinden kaynaklanmaktadır. Reayadan vergi toplanırken vergiler daha fazla alınmaya çalışılmış ya da tekrar alınmaya çalışılmıştır. Diğer hükümlerde ise hassa köyü reayasının raiyyet vergisi verme yükümlülüğü olmadığı halde ilgili verginin talep edildiği; sefer görevi olan sipahilerden raiyyet vergisi istendiği; arusane (gerdek) resminin fazla talep edildiği; bazı köyler öşr yerine maktu bedel ödemek üzere yükümlü oldukları halde idarecilerin öşr talep ettiği; sadat-ı kirama mensup kişilerden haksız şekilde raiyyet resmi istendiği; imdad-ı hazeriye ve seferiye, tekâlif-i- şakka gibi vergilerden muaf köylerden vergi talep edildiği vaki olmuştur.

Hassa mutasarrıfı tarafından tımar ve zeamet yerlerine yapılan müdahalelerle ilgili incelenen iki defterdeki hüküm adedi 13 olup bu da toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 16,55'ine tekabül etmektedir. Tımar ve zeamet mutasarrıfları tarafından hassa yerlerine yapılan müdahalelerin iki defterdeki hüküm adedi beştir. Bu beş hükmün toplam hassa şikâyet hükümleri içerisindeki oranı ise % 6,5'e karşılık gelmektedir. Bu türden şikâyet hükümlerinde ifade edilen sorunlar genel olarak tarafların mahsullere ve hisselere müdahalesi şeklinde gerçekleşmiştir.

1 ve 11 numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde hassa reayasının ödemesi gereken vergiyi ödememesine dair toplam dokuz adet hüküm tespit edilmiştir. Bunların toplam hassa şikâyet hükümleri içerisindeki oranı % 11,39'a karşılık gelmektedir. Sorunlar genel olarak reyanın, öşr yerine maktu ödemek istemesinden, raiyyet vergisi ve resm-i arusane gibi örfi vergilerini ise ödemek istememesinden kaynaklanmıştır.

Hassa reayasının köylerini terk etmesi ile ilgili incelenen iki ahkâm defterinden toplam altı adet hüküm elde edilmiştir. Bunların toplam hassa şikâyet hükümleri içerisindeki oranı % 7,59'a tekabül etmektedir. Hükümlerde reyanın köylerini terk etme nedenleri açıkça ifade edilmese de ağır vergi yükleri, aşayisizlik ve benzeri nedenlerden dolayı köylüler başka kasaba, köy ve askeri çiftliklerine gidip yerleşmişlerdir. Yer değiştirmelerden dolayı doğal olarak vergi tahsilinde problemler yaşanmış, yapılan şikâyetler neticesinde bu kişilerin eski yerlerine nakil ve iskânları için yerel yöneticilere emirler yazılmıştır.

İncelenen ahkâm defterlerinde vakıf ve has mutasarrıflarının ortak sorunları ile ilgili toplam sekiz adet hüküm (toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 10,12'si) bulunmuştur. Genel olarak bu hükümlerde vakıf ve has mutasarrıfları arasında gelirlerin paylaşıldığı yerlerde tarafların birbirlerinin hisselerine müdahaleleri şikâyet konusu yapılmıştır.

Hassa gelirlerine askeri kesim dışındaki kişilerce yapılan müdahalelerle ilgili incelenen iki ahkâm defterde toplam 15 adet hüküm (toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 18,98'i) tespit edilmiştir. Bu hükümlerde kayıtlı müdahaleler genel olarak yerel nüfuz

sahibi ve zorba karakterli kişilerce yapılmıştır. Kötü niyetli kişiler bazen halkı tahrik ederek gelirlerin yetkililerce toplanmasına engel olmuş, bazen toplanan mahsule zarar vermiş, bazen toplanan gelire el koymuş, bazen de kendilerine ait olmayıp hassa ait olan yerlere müdahale etmiştir. Bu zorbalıkların sona erdirilmesi için idari, adli ve askeri üst düzey yetkililere Divan'dan emirler yazılmıştır.

Hassa reayasına zulümle ilgili incelenen iki ahkâm defterinde sadece üç adet hüküm (toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 3,79'u) tespit edilmiştir. Bahse konu davalar incelendiğinde problemlerin genel olarak hassa idarecilerinin halktan zorla vergi, arpa, saman, koyu, kuzu, bal, yem ve yemek almalarından kaynaklı olduğu görülmüştür.

İncelenen 1 ve 11 numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde yukarıdaki konu gruplarına girmeyen ve diğer başlığı altında toplanan toplam dört adet hüküm (toplam hassa şikâyet hükümlerinin % 5,06'sı) tespit edilmiştir. Özetle bu hükümlerde hassa zabitanın eşkiyalarca darp edilmesi, has mutasarrıfı tarafından zeamet ve tımar mukataasına/yaylaklarına müdahale edilmesi, malikâne gelirlerine havas-ı hümayun mutasarrıflarının müdahalesi gibi meseleler şikâyet konusu yapılmıştır.

Sonuç olarak incelenen hassa şikâyet davaları ışığında padişah haslarına ilişkin bazı sorunlar yaşandığı ancak beyleybeyi ve sancakbeyi hasları ile zeamet ve tımar dirliklerinde yaşanan sorunlara kıyasla normalin üzerinde bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile 21 yıllık ara ile tutulan iki ahkâm defterlerindeki hassa şikâyet hükümleri karşılaştırıldığında şikâyet sayılarında kayda değer bir artış görülmemiştir. Bu durum bize mirî arazi rejimi çerçevesinde padişah haslarının işleyişinde beyleybeyi ve sancakbeyi hasları ile tımar ve zeamet dirliklerine göre daha istikrarlı bir yapı olduğu yorumunu yapma imkânı vermektedir. Dikkate değer noktalardan bir tanesi de padişah hassı mutasarrıfları tarafından tımar ve zeamet dirliklerine yapılan müdahalelerin tımar ve zeamet mutasarrıfları tarafından hassa yerlere yapılan müdahalelerden sayısal olarak daha fazla olmasıdır. Bu husus, incelenen dönemde tımar ve zeamet dirliklerindeki istikrasızlıkta padişah hasları mutasarrıflarının da katkı yaptığını akla getirmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Bâb-1 Asafî Divân-ı Hümayûn Sicilleri 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri.

Bâb-1 Asafî Divân-ı Hümayûn Sicilleri 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri.

Araştırma Eserleri

Acun, Fatma. "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9, (2002): 899-908.

Barkan, Ömer Lütfi. "Öşür", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Emecen, Feridun. "Cebelü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993): 188-189.

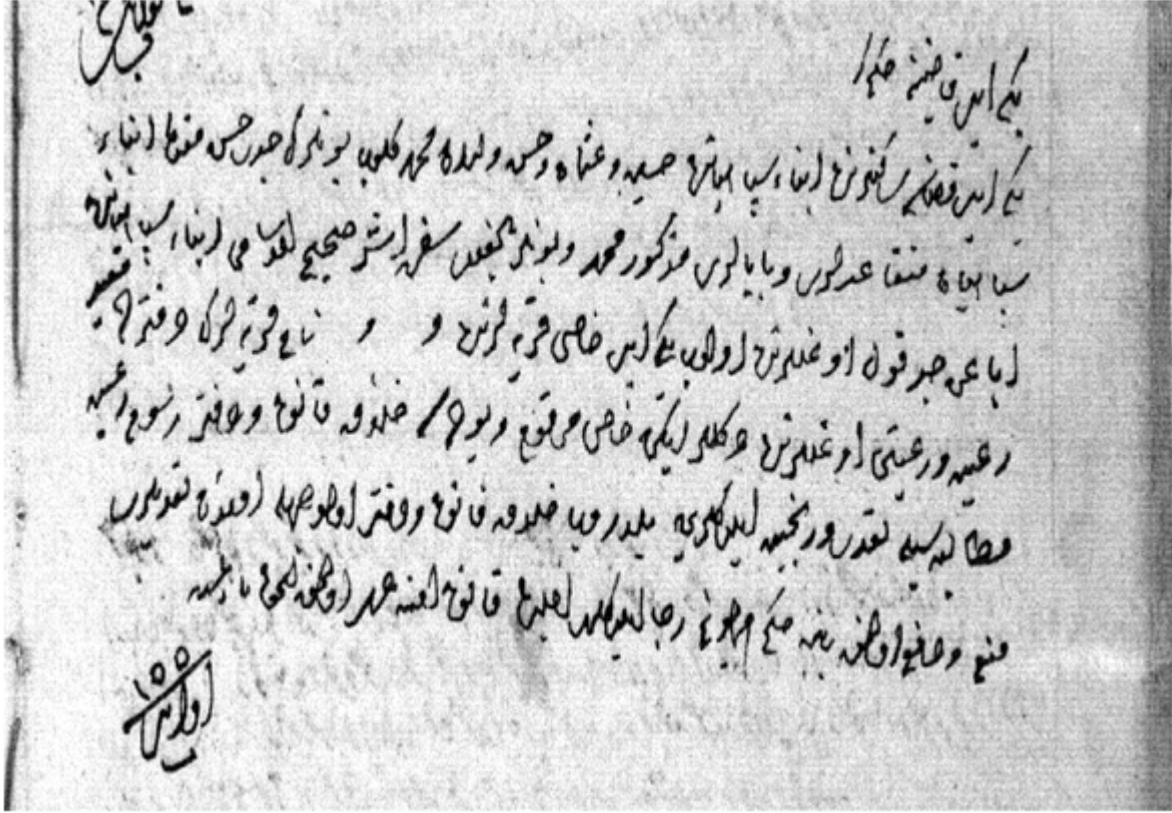
İnalçık, Halil. Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*,

- İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- İpşirli, Mehmet. “Paşmaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, (2007): 186-187.
- Orhonlu, Cengiz. Göyünç, Nejat. “Has”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, (1997): 268-270.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, “Mukataa”, Aydın Kitabevi, (Ankara: 2010).
- Öz, Mehmet. “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, (2010): 425-429.
- Özcan, Abdülkadir. “Hassa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, (1997): 394-395.
- Özdeğer, Mehtap. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sy. 5 (2003): 1-13.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, (Ankara: 1983).
- Sertoğlu, Midhat. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Şahin, Cemile. “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, Sy. 6 (Aralık 2012): 435-461.
- Toprak, Muhammet Bedrettin. “İstanbul Ahkâm Defterleri’ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Timar Sisteminin İşleyişi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013.

EKLER

1 VE 11 NUMARALI SİVAS AHKÂM DEFTERLERİNDE GEÇEN PADİŞAH HASLARI İLE İLGİLİ HÜKÜM ÖRNEKLERİ

Ek 1

RESİM 1. BOA. SAD 1: 15/3

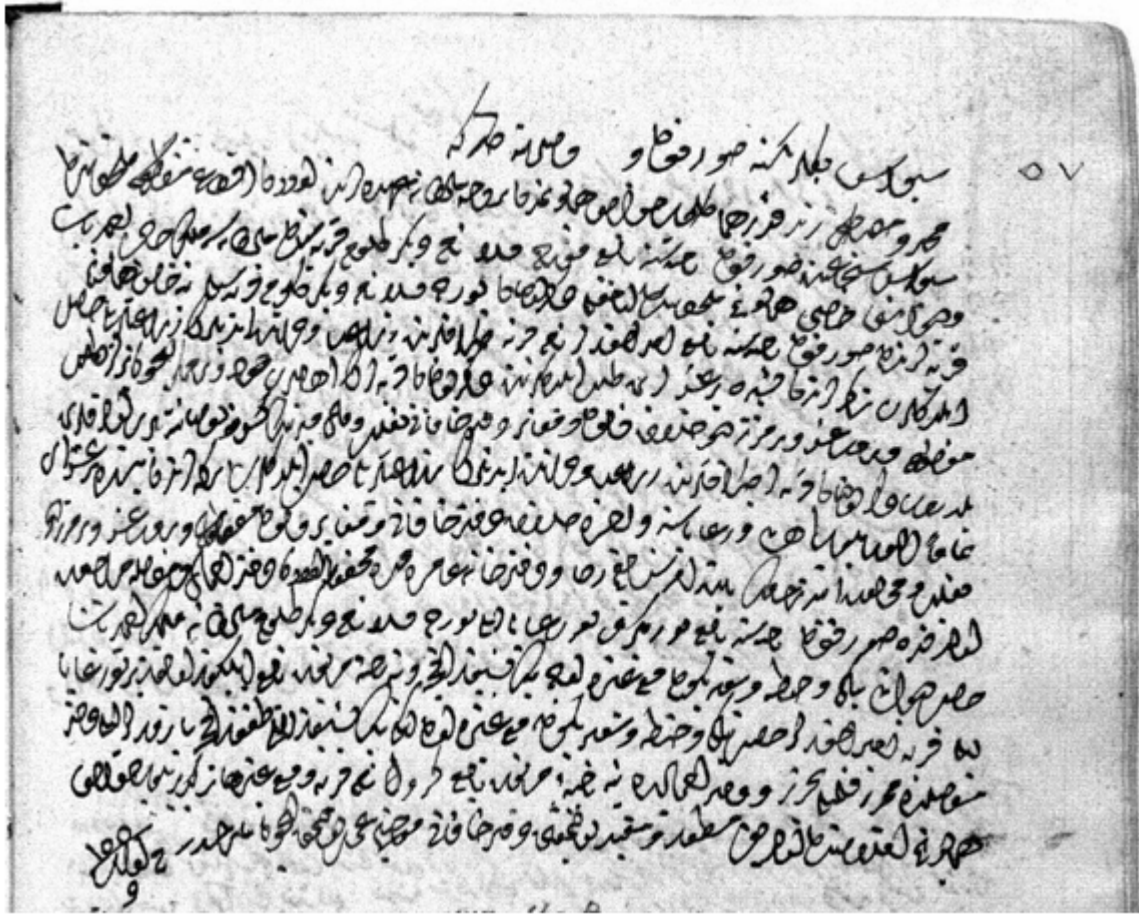
BOA. SAD 1: 15/3

Yeniil Kâdısına hüküm ki,

Yeniil kazâsı sâkinlerinden ebnâ-i sipâhiyândan Hüseyin ve Osman ve Hasan veledân-ı Mehmed gelüb bunların cediti Hasan mukaddemâ ebnâ-yı sipâhiyân mütekâ'idleri ve babaları mezkûr Mehmed ve bunlar bi'l-fi'il sefer eşer sahîhü'l-esâmi ebnâ-yı sipâhiyândan ebâ'an-ced kuloğullarından olub Yeniil hassa karyelerinden [Boş] ve [Boş] ve [Boş] nâm karyelerin defterde mukayyed ra'iyet ve ra'iyet-i oğullarından değil iken hass-ı merkûm voyvodası hilâf-ı kanûn ve defter rüsûm-ı ra'iyet mütâlebesiyle te'addî ve rencide eylediklerin bildürüb hilâf-ı kânun ve defter ol-vecîhle olan te'addîleri men' ve def' olunmak bâbında hükm-i hümayûnum ricâ eylediği ecîlden kânun üzere amel olunmak içün yazılmıştır.

Fî Evâ'il-i B sene [1]155

Ek 2

BOA. SAD 1: 57/1

BOA. SAD 1: 57/1

Sivas Beğlerbeğisine Sorgun ve [] Kâdılarına hüküm ki,

Mehmet ve Mustafa zîde kadrihûmâ gelüb havâs-ı hümâyûnumdan ber-vech-i malikâne ‘uhdelerinde olan Akdağ mukâta‘ası mülhâkâtından Sivas sancağında Sorgun nâhiyesine tâbi‘ Kuruçkalâ nâm-ı diğêr Gülüç karyesinin malikânesi mülk-i Hacı Ahmet Paşa ve divânisi hass-ı hümâyûnum mülhâkâtından olmağla zikr olunan Kuruçkalâ nâm-ı diğêr Gülüç karyesiyle yine hass-ı hümâyûnum karyelerinden Sorgun nâhiyesine tâbi‘ İmrahorlar nâm karye topraklarında zirâ‘at ve hırâset edenlerin zirâ‘atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden beşte bir ‘öşrlerin talep eyledikde zikr olunan karyelerin âhâlileri mücerred vermemek için bizler maktu‘u verirüz öşr vermezüz deyü hilâf-ı kânun ve mugâyir-i defter-i hâkâni te‘âllül ve mâl-ı mîrînin küsr-ü noksanına bâdî oldukların bildirüb zikr olunan karye topraklarında zirâ‘at ve hırâset edenlerin zirâ‘atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden beşte bir ‘öşrlerin tamamen alıverilüb âhâli ve re‘âyâsına ve âhara hilâf-ı defter-i hâkâni ve mugâyir-i kânun maktu‘u verir öşr vermezüz deyü te‘âllül ve muhâlefet etdirilmemek bâbında emr-i şerîfim ricâ ve defterhâne-i ‘amîremde mahfûz olan defter-i icmâl ve mufassala mürâca‘at olundukda Sorgun nâhiyesine tâbi‘ yüz yirmi re‘âyâ ile Kuruçkalâ nâm-ı diğêr Gülüç malikâne mülk-i

Ahmet Paşa hâsıl-ı divâni bennâk ve hınta ve şâ'ir yekûn ma'a gayrûhû üç bin beşyüz akçe ve yine nâhiye-i mezbûre tâbi' iki yüz otuz bir nefer re'âyâ ile karye-i İmrahorlar hâsıl-ı bennâk ve hınta ve şâ'ir yekûn ma'a gayrûhû on iki bin beşyüz elli dokuz akçe yazular ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrîr ve defter-i icmâlde yine nâhiye-i mezbûre tâbi' ikiyüz otuz bir nefer re'aya ile İmrahorlar nâm karye ma'a gayrûhâ biriktirilüb havâs-ı hümâyûnum aklâmından olduğu mastûr ve mukayyed bulunmağın defter-i hâkâni mûcibince amel olunmak için yazılmıştır. Fî
Evâ'il-i Z Sene [1]155

Ek 3

BOA. SAD 11:3/1

BOA. SAD 11:3/1

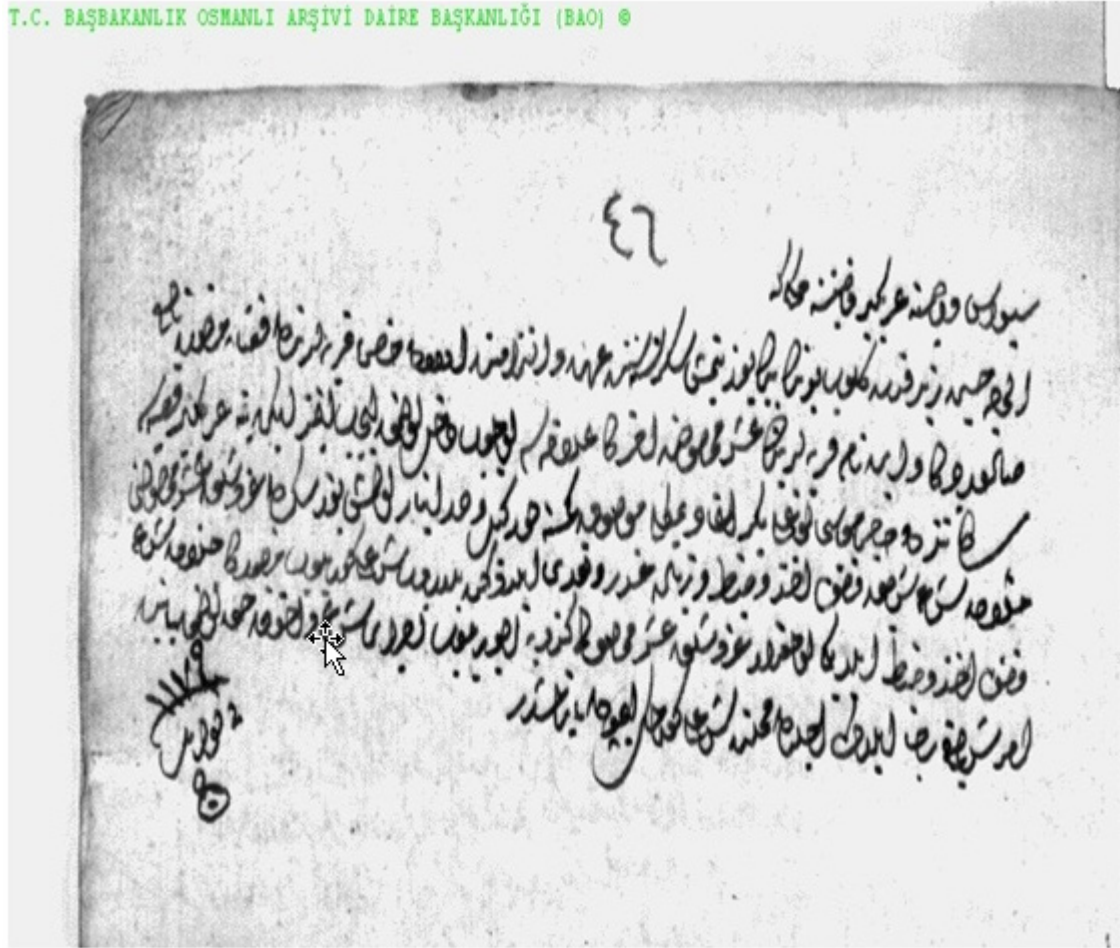
Sivas Vâlisine Hüseyinabâd Kâdısına hüküm ki,

Nişân-ı hümâyûnum verilen divân-ı ‘alîşânım kâtiplerinden kıdvetü erbâbi’t-tahrîr ve’l-kalem ‘umdetü ashâbi’t-takrîr ve’r-rakam El-Hac Cafer Sadık zîde kadrihû südde-i sa’ adetime arz-ı hâl edüb Sivas ve Konya ve Kayseriye sancaklarında Hüseyinabâd ve gayri nâhiyelerde Gerdekkaya nâm karye ve gayriden kırk dokuz bin ikiyüz otuz dokuz akçe berât-ı şerîfimle

mutasarrıf olduğu ze‘ameti mülhâkâtından nâhiye-i mezbûre tâbi‘ Geçüd karyesinin üç bin yediyüz akçe yazusundan bin beşyüz akçesi müşterekleriyle mûmâ-ileyhin kayd ve berâtına dâhil olub ve iki bin ikiyüz akçesi havâs-ı hümayûnum mülhâkâtından olmağla ber-vech-i mâlikâne mutasarrıfı kazâ-i mezbûrda sâkin İsmail Beğ dimekle ma‘rûf kimesne karye-i mezbûre mahsûl ve rûsûmu havâs-ı hümayûnuma ‘aid olanı âhza kanâ‘at etmeyüb mûmâ-ileyhin berât-ı yazusuna göre hissesine isâbet eden mahsûl ve rûsûmu dâhî on seneden berü fuzûli ahz ve kabz ve mûmâ-ileyhin subaşısı be-her-sene varub taleb eyledikde beşer altışar gurusu teklîfi ile ze‘ameti mahsûlüne gadr eylediğün bildirüb karye-i Geçüd el-mezbûre ber-mûceb-i defter-i hâkâni mâlikâne ve havâs-ı hümayûn mutasarrıfları ve müşterekleriyle tarafından subaşıasına zabt ve vâki‘ olan mahsûlât ve rûsûmâtından berât-ı yazusuna göre hissesine isâbet edeni kânun ve defter mûcibince ahz ve kabz etdirilüb mezbûrun fuzûli aldığı mahsûl alıverilmek bâbında emr-i şerîfim ricâ ve defterhâne-i ‘amîremde mahfûz ruznâmçe-i hümayûn ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca‘at olundukda Hüseyinabâd nâhiyesine tâbi‘ karye-i Geçüd Etrâkiyye olur yörük nısfı vakf-ı ebnâ-i Muhyiddîn veled-i Ayas? ve nısf-ı âher mülk-ü ebnâ-i ...⁵⁷ ve divâni tımar ve tahtında altmış nefer re‘âyâ ve iki zemîn ve hâsıl-ı resm ve hınta ve şa‘ir yekûn ma‘a gayruhâ üç bin yediyüz akçe yazı ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrîr ve defter-i icmâlde karye-i Geçüd hâsıl-ı divâni deyü yazı-yı mezkûresinden bin beşyüz akçesi ifrâz ve karye-i Gerdekkaya el-mezbûre ve ma‘a gayruhâ on dört bin altı akçe ber-icmâl ve icmâl-i mezbûrun iki bin beşyüz akçesi mûmâ-ileyhin ve bâkîsi müşterekleri kaydlarında ve iki bin ikiyüz akçesi dâhî ifrâz ve ber-icmâl iken otuz iki tarihinde havâs-ı hümayûnuma tevkî‘ kalemiyle tashîh olduğu mastûr ve mukayyed bulunmağın defter-i hâkâni mûcibince amel olunmak için yazılmıştır.

Fî Evâsıt-ı Ra sene 1179

Ek 4

BOA. SAD 11: 46/1

BOA. SAD 11: 46/1

Sivas Vâlisine Arapkir Kâdısına hüküm ki,

El-Hac Hüseyin zîde kadrihû gelüb bunun bin yüz yetmiş sekiz senesinde ‘uhte ve iltizâmında olan hassa karyelerinden kazâ-i mezbûre tâbi‘ Savurdek ve Erin karyelerinin öşr mahsûlünde âharın alâkası olmayub dahl icâb etmez iken yine Arapkir kazâsı sükkânından Hacı Musa oğlu Bekir Ağa dimekle ma‘rûf devr-i keyl ve der-anbar olunmuş yüz seksen guruşluk öşr mahsûlünü hilâf-ı şer‘-i şerîf fuzûli ahz ve zabt ve ziyâde gadr ve te‘âddî eylediğün bildirüb şer‘le görölüb mezbûrun hilâf-ı şer‘-i şerîf fuzûli ahz ve zabt eylediği ol-mikdâr guruşluk öşr mahsûlü kendüye alıverilüb icrâ-yı şer‘ ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecîlden mahallinde şer‘le görölmek için yazılmıştır.

Fî Evâ‘il-i C sene 1179